

Абдыракунова Ж.С.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖАҢЫ ӨНҮГҮҮ
ШАРТТАРЫНДА ЖОГОРКУ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНА КЕСИПТИК
БАГЫТ БЕРҮҮНҮН АЙРЫМ ФОРМАЛАРЫ ЖАНА МЕТОДДОРУ**

Абдыракунова Ж.С.

**НЕКОТОРЫЕ ФОРМЫ И МЕТОДЫ ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ
РАБОТЫ С УЧАЩИМИСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ В НОВЫХ УСЛОВИЯХ
РАЗВИТИЯ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

Zh.S. Abdyrakunova

**SOME FORMS AND METHODS OF VOCATIONAL GUIDANCE
WORK WITH HIGH SCHOOL STUDENTS IN NEW CONDITIONS OF
DEVELOPMENT OF THE KYRGYZ REPUBLIC**

УДК: 37.047(075.3) (575.2) (04)

Макалада жогорку класстын окуучуларына кесипке багыт берүүнүн формалары жана методдору берилген. Мугалимдин кесипке багыт берүү ишин жүргүзүүсү каралган.

Негизги сөздөр: профессионалдык каалоосу, форма, метод, кесиптик багыттуулук, кесиптик агартуу.

В статье даются формы и методы профориентационной работы учащимся старших классов. Рассматривается работа учителя по профориентационной работе.

Ключевые слова: профессиональное намерение, форма, метод, профессиональная направленность, профессиональное просвещение.

In this article was given the forms and methods of professional guidance work for the secondary school pupils. And considered the work of the teacher by professional guidance work

Key words: professional intention, form, method, professional direction, professional information.

Кыргыз Республикасында ар бир атуулга келечектеги адистигин тандоого толук укуктук мүмкүнчүлүк берилген. Ушул мүмкүнчүлүктү ишке ийгиликтүү ашырууда, өзгөчө азыркы мезгилде, тактап айтканда, калыптанып келе жаткан эмгек рыногунун татаал шартында, адистерди даярдоого болгон талаптар бир кыйла өскөн учурда, атайын билимге, билгичтикке ээ болуу өтө зарыл. Ошондуктан жаштарды кесипке багыттоо бирден-бир абдан маанилүү багыттардын бири болуп саналат. Анткени окуучуларды аңсезимдүү кесип тандоого атайын даярдоо керек, себеби мектепти бүтүрүп жатканда өспүрүм, бүтүрүүчү ушул маселени иш жүзүнө ашырат. Адатта, өспүрүм куракты өз алдынча жашоого даярдануу этабы катары карашат. Өтө эле мобилдүү жана динамикалуу коомдо ийгиликтүү социалдык ийкемделүү үчүн индивид эки бирин-бири толуктаган касиеттерге ээ болушу керек. Тактап айтканда, биринчиден, ал туруктуу жана бекем инсандык сапатка, көз карашка, социалдык жана адеп-ахлактык ишенимге ээ болушу керек. Экинчиден, жогорку психологиялык ыкчамдуулукка, ийкемдүүлүккө, жаңы маалыматты өздөштүрүү жөндөмдүүлүгүнө ээ болуу менен бирге, жаңы бир нерсе жаратуу касиеттине дагы ээ болуусу зарыл.

Чынында мектептеги окутуунун практикалык милдеттери, барынан мурун, өз алдынчалыкка, чыгармачылык демилгелүүлүккө жана социалдык

жоопкерчиликке тарбиялоого багытталган. Бул милдеттер окуу-тарбия процессинде жана ошондой эле кесипке багыт берүү ишинде ишке ашырылат. Натыйжада 9-11-класстын окуучуларын кесипке багыттоонун негизги максаты болуп окуучуларда туруктуу профессионалдык каалоосун калыптандыруу эсептелет.

Окуучунун профессионалдык каалоосу инсандын кесиптик ишмердүүлүк чөйрөсүнө аңсезимдүү оң көз карашын аныктоочу негизги билимдин калыптанышы менен бирге анын маңызын жана мүнөзүнүн келечектеги кесибине жараша өзгөчө тереңдетилген мүнөздөгү болушу аркалуу аныкталат. Окуучунун кесиптик каалоосу өз кезегинде инсандын кесиптик багыттуулугун калыптандырууга жардам берет. Кесиптик багыттуулук адамды эмгек ишмердүүлүгүн жана кесиптик өзүн өзү аныктоо жолдорун тандоодо маанилүү жана максаттуу ишмердүүлүктү шарттайт. Ошондуктан, кесиптик багыт берүүнүн милдеттерине төмөнкүлөр кирет:

- кесиптик өзүн-өзү аныктоонун маселелерин актуалдаштыруу;
- кесиптик билим системасына адекваттуу мамилени калыптандыруу;
- адамга коюлган кесиптер жана талаптар менен кененирээк тааныштыруу;
- жогорку класстын окуучуларына региондун кадрларга болгон муктаждыктары жана ишке орноштуруу мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө маалымат берүү;

Бүтүрүүчү класстын окуучуларынын кесиптик салабаттуулугу ушул жаштагыларга кесиптик багыт берүүнүн максаттарынын негизинде ишке ашырылат. Ал эми, кесиптик маалымдаманын негизги милдеттери болуп профессиографикалык материалдар, региондогу кесиптик эмгектин негизги түрлөрү, талаптары менен окуучуларды тааныштыруу, мүмкүнчүлүктөрүн өздөштүрүү эмгектин жана эмгек акынын мүнөзү жана шарттары, мүмкүнчүлүктөрүн өздөштүрүү менен тааныштыруу саналат. Жогорку класстын окуучулары кесиптик маалыматты жалпы билим берүүчүлүк жана политехникалык циклдагы предметтерден, класстан жана мектептен тышкаркы сабактардан, иш чаралардан алышат, анткени ал жактан алар ар кандай эмгектин түрлөрү менен, өндү-

рүштө жайылтылган илимдин жетишкендиктери менен, иштелбеген буюм жана аны иштетүүнүн технологиясы менен жана дагы элдик чарбанын тармактары менен таанышышат. Ушул маалыматтарды алуу процессинде жалпы билимдин негизинде окуучулардын кесипти тандоодогу кызыкчылыгы жана мотивдери калыптанат жана өсүп-өнүгөт.

Профессионалдык тандоонун ийгиликтүүлүгү көпчүлүк учурда профессионалдык карьеранын мүмкүнчүлүктөрүнөн жана бүтүндөй заманбап экономиканын перспективдүү өнүгүшүнөн, ошондой эле коомдогу тигил же бул кесипке болгон муктаждыгынан окуучулардын маалымдар болуусунан көз каранды.

Адатта, жогорку класстагы окуучулардын кесиптик багыттуулугун калыптоо кандайдыр бир деңгээлде педагогдун функционалдык ишмердүүлүгүнө кирет. Ушундан улам, мугалимдин жогорку класстарда жүргүзгөн жекелик ишинин мазмуну педагогдун төмөнкү иш аракеттерин камтышы зарыл:

- коомдук жана өздүк тандоонун кесиптик канаттануунун маанилүүлүгү социалдык кесиптик багыттоонун рационалдуу кесип тандоонун негизи экендигин аң-сезимдүү стимулдаштыруу;
- кесиптик ишмердүүлүктүн ийгиликтүүлүгү профессионалдык даярдоодон гана эмес, жеке инсандык өзгөчөлүктөрүнүн адамга коюлган кесиптик талапка ылайык келүүсүнөн көз каранды экендигине окуучулардын көңүл буруусун акценттештирүү;
- ишмердүүлүктүн сферасын тандап алуунун ченемин, кесип тандоонун запастык варианттарын талкуулоо;
- профессионалдык маанилүү сапаттарды калыптандырууда окуучулардын өзүнүн үстүнөн иштөөсүнүн өз алдынчалыгын жана инициативдүүлүгүнүн ачылуусун стимулдаштыруу.

Ишмердүүлүктүн тигил же бул түрүнүн керектүүлүгү түшүнүгү биринчиден адамдын максималдуу ылдам жана ашыкча чымыркануусуз эле адаптациялык механизмдерди аныктоо мүмкүнчүлүгү менен инсандык талаптардын, шарттардын ортосундагы оптималдуу дал келүүсү менен аныкталат.

Мугалим мектеп окуучуларына кесип боюнча багытталган ишмердүүлүктү натыйжалуу жүргүзүү үчүн атайын методдорду өздөштүрүү менен бирге, алардын ичинен натыйжалуу методдун ишке ашырышы зарыл. Окуучуларга кесипке багыт берүүнүн методдору төрт топко бөлүнөт:

- информациялык-маалымдоочу, салабаттуулук;
- профессионалдык психодиагностикалык;
- моралдык-эмоционалдык колдоочулук;
- конкреттүү тандоодо жана чечим кабыл алууда жардам берүүчүлүк.

Өз учурунда, биринчи топтогу методдорго төмөнкүлөр кирет:

- 1) профессиограммалар, же кесип жөнүндө кыскача баяндоолор;
- 2) маалымат берүүчү адабияттар;
- 3) информациялык-изденүүчүлүк;
- 4) профессионалдык реклама жана агитация;
- 5) окуу жайларына жана ишканаларга экскурсияга баруу;
- 6) адистер менен жолугушуу;

- 7) кесипке багыт берүүчү сабактар;
- 8) фильмдер жана видеофильмдер;
- 9) массалык маалымат каражаттары;
- 10) кесиптер ярмаркасы.

Ал эми, экинчи топтогу методдор өзүн-өзү таанууга жардам берүүчү болуп эсептелет:

- 1) белгиленген талаптуу маселелер боюнча жабык аңгемелешүү;
- 2) алдын ала даярдалган маселелерден бир аз болсо да четтөө үчүн ачык аңгемелешүү;
- 3) профессионалдык мотивациялоонун сурамжылоолору;
- 4) профессионалдык жөндөмдүүлүктөрдүн сурамжылоолору;
- 5) инсандык (өздүк) сурамжылоолор;
- 6) өздүк проективдүү тесттер;
- 7) байкоо жүргүзүү методу;
- 8) клиент жөнүндө тааныштарынан, ата-энесинен, педагогдордон, досторунан кыйыр маалыматтарды чогултуу;
- 9) психофизиологиялык текшерүү жүргүзүү;
- 10) окуу процессинде профессионалдык сыноолор;

11) профессионалдык ситуацияларды моделдештирүү боюнча оюндар, тренингдер;

Окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн үчүнчү топтогу методдор төмөнкүлөрдөн турат:

- 1) кесипке багыт берүү маселелерин психологиялык жагымдуу атмосферанын фонунда эффективдүү кароого болот;
- 2) ишке алууда баарлашуу тренинги зарыл болгон кээ бир коммуникативдүү билгичтиктерди өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк берет;
- 3) профконсультанттын атайын даярдалышын талап кылган психотерапиянын жекелик жана топтук татаал методдору (нейролингвистикалык программа-лоо, гештальт-топтор, логотерапия ж.б.). Бул методдор өзүн-өзү аныктоодо тандалып аткан ишмердүүлүктүн маңызын жакшылап түшүнүүгө жардам берет;

- 4) “жалындуу” ачык чыгып сүйлөө;
- 5) өзүн-өзү аныктоонун ийгиликтүү мисалдары;
- 6) эмгек майрамдары – бул иш чаралар конкреттүү кесиптин престиждүүлүгүнө мүмкүндүк берет;

Ал эми акыркы, төртүнчү топтогу методдорго төмөнкүлөр кирет:

- 1) негизги жүрүштөрдүн “чынжыр” түзүлүшү;
- 2) клиенттин ар түрлүү варианттагы кыймыл-аракети системасынын түзүлүшү;
- 3) кесип тандоонун мурда бар варианттарынын альтернативдүү тандоосунун ар түрдүү варианттарынын колдонуу.

Дидактикада белгилүү болгондой окуучуларга кесиптик багыт берүү ишмердүүлүгүн методу тигил же формада иш жүзүнө ашат. Адатта, катышуучулардын санына карата кесипке багыт берүүнүн формалары төмөнкүчө бөлүнөт: жекелик формасы; топтук формасы; массалык формасы. Жекелик формасында конкреттүү бир окуучу менен, мисалы, аңгемелешүү, консультация берүү, жекелик диагностика жүргүзүү иштери, ал эми топтук формасында болсо, бир топ менен иш алынып барылат, мисалы, сабак, оюн, аңгемелешүү, топтук диагностика, семинар, тренинг-

дер өткөрүлөт. Массалык формасында көп сандагы окуучулар менен иштөө каралат, мисалы, мектептер аралык кесиптик маалымат берүү иш чаралары, окуу жайларын презентациялоо, окуу жыйнактарынын ярмаркасы сыяктуу иштер уюштурулат.

Булардан сырткары кесипке багыт берүүнүн пассивдүү формасы да бар. Алар:

- аңгемелешүү, лекциялар, видеофильмдерди көрүү;
- окуучулар үчүн кесиптик диагностика, кесиптик консультацияларды уюштуруу;
- ата-энелер үчүн консультациялар (педагогдор, психологдор тарабынан);
- “Кесиптер ярмаркасы” иш чарасына баруу;
- шаардын, райондун “билим берүү картасы” менен таанышуу;
- “Сенин келечектеги кесибиң” деген темада дубал гезит чыгаруу;
- окуучулардын кесиптик чыгармачылык иштеринин көргөзмөсү.

Белгилей кетүүчү факт, окуучулардын кесиптик өзүн-өзү аныктоосун эффективдүү жогорулатуу үчүн кесипке багыт берүүнүн «окутуучу – окуучу – ата-эне» активдүү формасын колдонууга болот. Мындан тышкары, акыркы убакытта кесипке багыт берүүнүн активдүү формалары (окутуп өстүрүүчү багытта) колдонууда:

- экскурсия (окуу жайларына экскурсияга баруу; келечектеги окуй турган жайдын шарттары менен таанышуу; тарыхы менен таанышуу; студенттер менен баарлашуу ж.б.);
- мастер класста чыгармачылык кошундардын жетекчилери менен окуучулардын «Активдүүлүк күчүн сыноо» (оюндарда катышуу, ар кандай материалдагы техникалык иштерди демонстрациялоо ж.б.);
- сюжеттик-ролдук оюндарды кесипке багыт берүү ишинде колдонуу.
- «Биз тандоочу жолдор» тематикалык жумасы. Тематикалык жуманда ар кандай номинацияда конкурстар өткөрүлөт: а) кесиптик компьютердик презентациялоо; б) үй-бүлөлүк кесиптик улануучук; в) өздүк кесиптик гербди жаратуу; г) кесиптер сүрөттөрдө; ж) кесиптер жөнүндө дил баян жана эсселер жана башкалар.

Окуучуларга реалдуу жашоодо турмуштук ситуацияларды оюн аркылуу моделдештирүүгө, анализдөөгө жана ойноого мүмкүнчүлүк берилет. Ушундай оюндарга катышуу аркылуу балдардын талантары ачылат, өздөрүнүн ойлорун толук айтууга үйрөнүшөт, оратордук чеберчиликтерин жана башка жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүшөт.

Ал эми, ата-энелер менен иштөөдө үй-бүлөдөгү калыптанган традицияларга, баалуулуктарга таянуу зарыл болуп саналат. Белгилүү болгондой, өсүп келе жаткан адамдын келечектеги кесиптик жолу үй-бүлөдө башталат, анткени үй-бүлө кесипке багыт бе-

рүү системасында бирден-бир негизги звено болуп саналат. Кесипке багыт берүү ишинде ата-энелерге педагогикалык агартуу маселесине маанилүү орун берилиши керек. Эгерде ата-энелерди кесиптик агартуу тематикасы эмгекке тарбиялоо жана кесип тандоого даярдоо тажрыйбалары менен, педагогикалык ситуацияларды чечмелөө менен, кесипке багыт берүү ишин алып баруучу адистер менен биргеликте кинофильмдерди көргөзүү менен толукталса абдан жакшы болмок. Ата-энелерди кесиптик агартуу ишин алып барууда мугалимдер, ата-энелер, окуу жайынын окутуучулары, ишкана адистери, жумуш менен камсыз кылуу борборлорунун кызматкерлери лектор жана докладчы катары боло алышат.

Кесипке багыт берүү ишин мектеп боюнча система салуу үчүн педагог окуучулар мектепти аяктагандан кийин дагы улантышы абзел. Бүтүрүүчүлөрдүн андан аркы турмуш жолун билүү үчүн мугалим сентябрь – октябрь айларында социалдык педагог менен бирге окуучулар (бүтүрүүчүлөр) кесиптик каалоолорун канчалык деңгээлде ишке ашырышты жана аларды ишке ашырууда кандай тоскоолдуктарга дуушар болушкандыгын аныкташат. Ушул максатта ар бир бүтүрүүчү жөнүндө кийинки маалыматтарды чогултушат: бүтүрүүчү азыр кайда, эмне менен алек (окуп жатабы жана иштеп жатабы, иштеп жатабы жана окуп жатабы, иштебейби жана окубайбы); кайсы окуу жайга тапшырды; эгерде тапшырбаса себеби эмнеде (конкурстан өтпөй калдыбы, ден соолугуна байланыштуубу же дагы башка себеби барбы). Эгер иштегени жатса, бирок иштебесе, анын себеби эмнеде; иш ордун же окуусун алмаштырууга ниеттенип жатабы; эгерде иштебесе иш орду менен камсыз кылуу кызматында каттоодо турабы жана башка маалыматтарды чогултушат. Бүтүрүүчүлөр жөнүндө чогултулган маалыматтар мектептин педагогикалык жааматынын окуучулардын кесиптик өзүн-өзү аныктоо, билим берүүнү оптимизациялоо, тарбиялык жана кесипке багыттоо процесстерин өркүндөтүү ишине өбөлгө түзөт.

Демек, мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүү маанилүү маселердин бири болуп саналат, аны натыйжалуу жүргүзүү үчүн региондун өзгөчөлүгүн, мезгилдин кесиптерге болгон суроо-тарабын жана үй-бүлө институтундагы мамилелерди эске алуу менен эң натыйжалуу методдун негизинде жана ага тиешелүү формада жүргүзүү керек.

Адабияттар:

1. Карпов А.В. Психология труда. - М., 2005.
2. Носкова О.Г. Психология труда. - М., 2007.
3. Пряжников Н.С. Психологический смысл труда. - М., 1997.
4. Пряжников Н.С. Теория и практика профессионального самоопределения. - М., 1999.

Рецензия: д.пед.н., профессор Токсонбаев Р.Н.